

Ferenczi Ilona

Annae sanctae celebremus

A pozsonyi Anna Hannsen Schuman-kódex egyetlen szöveg nélkül hagyott tételének azonosítása

Több mint harminc évvel ezelőtt a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola (ma LFZE) zenetudományi szakán diplomamunkám témájaként a pozsonyi többszólamú vesperálé, az akkortájt csak „Hannsen”-névvel illetett kódex feldolgozását választottam.¹ Dobszay László irányításával a legtöbb teljes és töredékes tétel liturgikus műfaját sikerült meghatároznom, liturgikus rendbe illesztem.

Ferenczi Ilona zenetörténész, egyházzenész, tudományos főmunkatárs (MTA Zenetudományi Intézet), egyetemi docens (LFZE Zenetudományi Tanszék).

Nehézséget az okozott, ha például a többszólamúan csak verzusával és repetendájával lejegyzett „responzorium” nem szerepelt a magyar középkori forrásokban. Így előfordult, hogy a teljes mű címét nem lehetett meghatározni, csak a benne foglalt verzusét. Ez történt a ff. 142^v–144^r-n lejegyzett *Fecundatos* kezdetű verzussal is, melynek repetendájához a kódexben a *Regno trans* szöveget illesztették.²

Mivel a nemzetközi gregoriánkutatás az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben fellendült, a világhálón is hozzáférhető Cantus adatbázis segítségével azonosítani lehetett a responzoriumot, sőt az azt követő, hibás szöveggel megjelölt antifónát, valamint a responzoriumot megelőző antifónát is, amely a kódex egyetlen szöveg nélkül maradt tétele.

Az Anna Hannsen Schuman-kódex³ 1571-ben került a pozsonyi Szent Márton-dóm tulajdonába,⁴ ahol négy évszázadon át őrizték. Jelzete Knauz Nándornak a káptalan kéziratairól készített katalógusa alapján Knauz 11.⁵ A kódexet 1972-ben restaurálták, majd 1983-ban került jelenlegi helyére, a pozsonyi Szlovák Állami Levéltárba.⁶ Az adományozáson és a lelőhelyen kívül a kódexet

¹ A dolgozathoz készült, kisebb-nagyobb hibáktól sem mentes, mindeddig egyetlen jelentős tanulmányt ld. FERENCZI Ilona: „Mehrstimmige Sammlung aus dem 16. Jahrhundert in Pressburg (Kodex Anna Hannsen Schuman)”, *Studia Musicologica* XVII (1975) 59–165.

² Ezeket a szövegkezdeteket csak a tenor szólamba írták be.

³ A kódex végleges elnevezése a kötéstábla belső oldalán található ajándékozási szövegből ered: „Anna Weilendt Hannsen Schuman gewesnem Burger alhie zu Pressburg verlaßnen Wittib schenkt dises buech in die khirchen alhie zu sanndt Merten zu ainer gedechtnus. Geschehen in funftzehn hundert und Ainunsibentzigistn Jar.” (Anna, néhai Hannsen Schuman egykori pozsonyi polgár özvegye ajándékozta ezt a könyvet a helybeli Szent Márton-egyháznak megemlékezésül. Történt 1571-ben.)

⁴ Tehát már abban az időben, amikor a törökök által elfoglalt Esztergom helyett Nagyszombat, illetve Pozsony volt az érsekség központja.

⁵ Vö. KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratjai* (Különnyomat a *Magyar Sion* IV–VII. évfolyamából). Esztergom 1870.

⁶ Bratislava, Slovenský Národný Archív.

az köti a városhoz, hogy az utólagosan beírt szövegek alapján valószínűsíthető a kódex egykori pozsonyi használata.⁷

A kódex egyfajta polifón vesperále, s a 244 latin nyelvű liturgikus tételből, illetve kompozícióból csak 7 nem tartozik a vesperás liturgiájába: közel a fele antifóna-megzenésítés, másik fele rezponzórium, himnusz és Magnificat, kiegészítve egyéb vesperástételekkel, mint az invokáció, verzikulus, Benedicamus és a többszólamú zsoltárrecitálás.⁸ Bár a kódexet 1571-ben ajándékozták a Szent Márton-dómnak, a benne lejegyzett művek néhány évtizeddel korábban keletkeztek. Szerzői névvel csak két művet jelöltek,⁹ de a korabeli gyűjtemények számbavétele során további kompozíciókat azonosítottunk.¹⁰ Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a tételeket különböző német vonatkozású kéziratokból és nyomtatványokból írták össze a XVI. század negyvenes éveiben. A rövidebb terjedelmű liturgikus műveknél, elsősorban az antifónáknál és rezponzóriumoknál azonban nem sikerült a szerzőséget megállapítani; közéjük tartoznak Szent Anna liturgiájának kompozíciói is.

Az Anna Hannsen Schuman-kódex 140. fólióján a lejegyző maga jelölte meg az ünnepet (*Anne*), kiindulásunk tehát a *Caeleste beneficium* négszólamú antifóna-megzenésítés a csatlakozó *Firma fide fidens* rezponzóriummal, melynek a verzusát és repetendáját írták be többszólamúan. Itt törik meg a liturgikus rend, hiszen a következő tételhez nem írtak szöveget. Hogy mégis Szent Anna liturgiájában maradtunk, a további tételek sejtetik, melyeknek szövegét a Cantus adatbázis segítségével azonosítottuk. Az adatbázisban megjelölt három ausztriai forrás közül az alsó-ausztriai Kirnbergből származó és a XV–XVI. század fordulóján lejegyzett antifonálét¹¹ tanulmányoztuk, amelyben a *Fecundatos* verzus és a *Regno trans* repetenda a *Iesu Christe nepos cuius tu* rezponzórium részeként szerepel.¹² A rezponzórium után az Anna Hannsen Schuman-kódexhez hasonlóan a kirnbergi antifonáléban is antifóna következik. Amíg a többszólamú feldolgozás cantus szólamához csak a szöveg első sorát írták be (*O beata Christi Anna*), a Magnificathoz rendelt kirnbergi antifonában a teljes szöveget megtaláljuk, mégpedig helyes kezdettel (*O beata Christi ava*).

Az Anna Hannsen Schuman-kódex vélhetően öt Anna-tételéből ezzel négynek szövege tisztázódott, és csak a szöveg nélküli középső maradt megfejtetlen. Azzal viszont, hogy mindegyik tételre kiterjesztettük az ünnepkört, behatároltuk a lehetőségeket. Sőt, a tétel cantus firmusa egyértelműen az antifóna műfajára utal. Bár segítségünkre jöhettek volna az 1999-ben megjelent Monu-

⁷ A kódex keletkezési körülményeinek és eredetének tisztázása még folyamatban van.

⁸ A közép-európai, sőt az egész európai zenetörténetet vizsgálva nem gyakran történt, hogy az egész évi vesperásliturgiához, tehát nemcsak a főbb ünnepekre állítottak össze tételsozokat. Mivel az esti liturgiát gazdagító zenéről és nem önálló motettákról van szó, a műveket általában a rövid terjedelműek közül választották ki és csak néhány kidolgozottabb kompozíciót jegyeztek le.

⁹ A f. 11^v-n és ff. 369^v–370^r-n a Mouton nevével jelzett *Hodie Christus natus est* tétel és egy Magnificat.

¹⁰ Többek között Walter, Finck, Dietrich, Reneri, Morales, Mahu, Divitis, Richaforti műveiként.

¹¹ Lelőhelye: Wien, Diözesanarchiv, jelzete D-4.

¹² Az antifonále eredeti fóliószámozása szerint f. 230^v, az újabb szerint f. 223^v.

menta Monodica Medii Aevi sorozat antifónakötetei,¹³ az első tónusú antifónák között azonban nem találtuk meg a dallamot. Nem meglepő, hiszen a dallam ismét csak ausztriai forrásokban áll rendelkezésünkre, a kirnbergi antifónálében a Szent Anna-liturgia élén *Annae sanctae celebremus* szöveggel:¹⁴

An-nae san-ctae ce-le-bre-mus in-cly-ta soll-e-mni-a

ut per-e-am im-pe-tre-mus na-tae pa-tro-ci-ni-a.

A kirnbergi antifóna alapján láttuk el szöveggel az Anna Hannsen Schuman-kódex antifóna-feldolgozásának szövegeit.¹⁵ A négyszólamú feldolgozás, melyben az imitáció nyomai is felbukkannak, igyekszik követni az alkalmazott gregorián minta dallamát, tagolását és formáját.¹⁶ Ennek ellenére az antifóna 2×2 sorának terjedelme aránytalan,¹⁷ mivel az utolsó dallamsor kiszélesedik és a kadencia megduplázódik. A tétel különös hangzása abból adódik, hogy az 1. tónusú antifóna dallamát bemutató cantus és az azt többször előimitáló tenor szólam között nem igazi alt, hanem contratenor szólam helyezkedik el, és ez a —némileg a XV. századi technikára visszautaló— háromszólamúság bővül a basszus szólammal. A négyszólamúságba rejtett háromszólamúság egy akkordmenetben válik nyilvánvalóvá. A 27. és 28. ütem határán fellépő kikerülhetetlen kvintpárhuzamot a basszus és tenor szólam között prímpárhuzam követi, vagyis egy pillanatra háromszólamúvá válik a zenei szövet, amelyről fauxbourdon-technikájú szextekkel mozdul el.

Összegezve: Szent Anna officiuma így áll előttünk a pozsonyi Anna Hannsen Schuman-kódexben:

- ff. 139^v–140^r — *Caeleste beneficium* — antifóna
- ff. 140^v–142^r — *Firma fide fidens* — responzórium verzusa és repetendája
- ff. 141^v–143^r — *Annae sanctae celebremus* — antifóna
- ff. 142^v–144^r — *Iesu Christe nepos cuius tu* — responzórium verzusa és repetendája
- ff. 139^v–140^r — *O beata Christi ava*¹⁸ — antifóna

¹³ *Antiphonen*. Herausgegeben von László DOBSZAY und Janka SZENDREI, Band 1–3. Monumenta Monodica Medii Aevi V/1–3. Bärenreiter, Kassel [etc.] 1999. A továbbiakban: MMMAe.

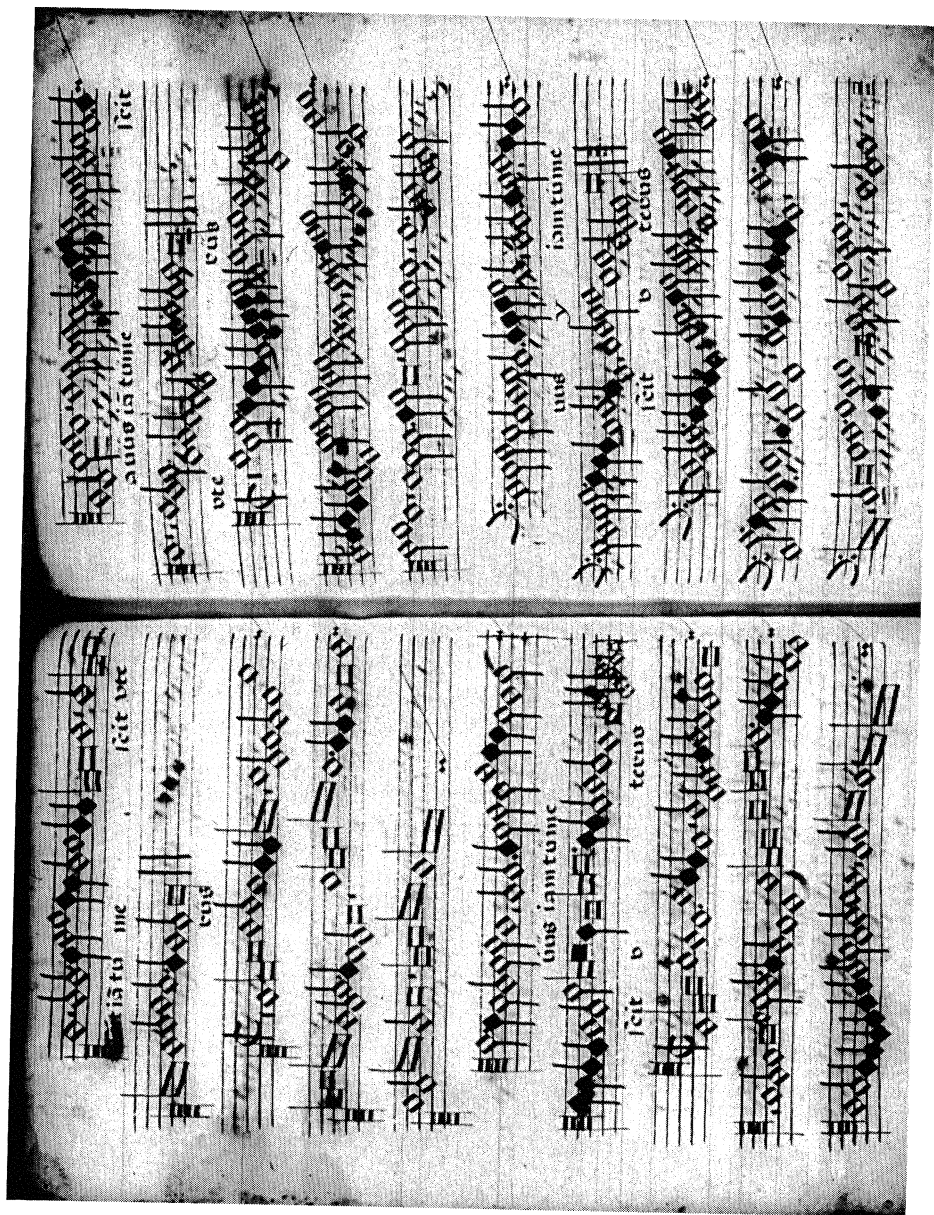
¹⁴ A *Iesu Christe nepos cuius tu* responzóriummal azonos oldalon.

¹⁵ A közléssel természetesen nem a felhasználás tényére utalunk.

¹⁶ Ld. a faksimilét és a fehér menzurális notációból készített átírást a mellékletben.

¹⁷ Első rész: 1–13. ütem, második rész: 13–32. ütem.

¹⁸ A cantus első sora kivételével szöveg nélkül hagyott szólamokhoz későbbi kurzív írással — valószínűleg már Pozsonyban — a Szent Erzsébet ünnepére készített antifóna szövegét írták be:

1. ábra. Anna Hannsen Schuman-kódex, ff. 141^v-142^r.

Exultet vox Ecclesiae (vö. MMAe nr. 4328). Bár az eredetileg 4. tónusú Erzsébet-antifóna szövege lényegesen hosszabb, az Anna-szövegre írt többszámú feldolgozás melizmatikus részeihez azonban könnyen illeszthető.

The image shows two pages of a handwritten musical manuscript. The notation is in a historical style, likely from the 18th or 19th century, featuring square notes and a single staff per system. The text is written in a Gothic or similar historical script. On the right page, the text "lo via pa tri et fi" is clearly visible, which is part of the Latin phrase "Gloria in excelsis Deo". The manuscript is bound in a dark cover, and the pages are slightly aged and show some wear.

2. ábra. Anna Hanssen Schuman-kódex, ff. 142^v–143^r.

Annae sanctae celebremus

Cantus

Altus

Tenor

Bassus

An - nae san - ctae

An - nae san - ctae

An - nae san - ctae, san - ctae ce -

An - nae san - ctae

6

ce - le - bre - mus in - cly - ta

ce - le - bre - mus in - cly - ta soll -

- le - bre - mus in - cly - ta soll -

ce - le - bre - mus, ce - le - bre - mus

11

soll - e - mni - a, ut per

- e - mni - a, ut per e -

- e - mni - a, ut per

in - cly - ta soll - e - mni - a, ut

16

e - - - - - am - - - - - im - pe - - - tre -
 - - - - - am, per e - - - - - am im - pe - tre -
 e - - - - - am - - - - - im - - - - - pe - - - - -
 per - e - am - - - - - im - - - - - pe - - - - - tre -

21

- - - - - mus na - - - - - tae - - - - -
 - - - - - mus, im - pe - tre - - - - - mus na - - - - -
 tre - - - - - mus na - tae, - - - - -
 - - - - - mus, im - pe - tre - - - - - mus na - - - - - tae,

27

pa - - - - - tro - - - - - ci - ni - a. - - - - -
 - - - - - tae pa - - - - - tro - - - - - ci - - - - - ni - a.
 na - tae pa - - - - - tro - - - - - ci - ni - a.
 na - tae pa - tro - - - - - ci - ni - a.

A fentiekből látható, hogy Szent Anna liturgiája az Anna Hannsen Schuman-kódex kevésbé kidolgozott részeihez tartozik. Öt egymást követő tételéből egy responzórium verzusának és repetendájának csak az első szavait jegyezték fel, egyik antifónájának ugyancsak a kezdete szerepel és az is hibásan, a másik, nemrég azonosított antifóna pedig szöveg nélkül maradt. Mégsem mondhatjuk, hogy nem tartották fontosnak Szent Anna ünnepét. A kódex himnuszszorozatában ugyanis megjelenik a *Lucis huius festa* Anna-tétel az *Ave maris stella* dallam feldolgozásaként,¹⁹ a Katalin tiszteletére írt *Ave gemma claritatis* antifóna megfelelő szövegénél pedig Anna ünnepéhez is választható megoldást kapunk:²⁰

Ave gemma claritatis ad instar carbunculi
 ave rosa paradisi more fragrans balsami
 Catherina virgo felix / Anna mater matris Christi / gloriosa meritis
 assistentes tuis festis caeli iunge gaudiis.

A szöveg nélkül vagy igen hiányos szövegezéssel fennmaradt Anna-tételek alapján feltételezhetnénk, hogy a leírás helyén komponálták azokat, és a lejegyzéskor nem állt készen a kompozíció. Ennek a gondolatnak a megerősítése azonban még várat magára.

¹⁹ Anna Hannsen Schuman-kódex ff. 95^v–96^r, szövege: *Ex hac carnis sancta*. A himnuszfeldolgozásokhoz általában a páros versek szövegeit adták meg, mert a páratlan verseket egy szólamban énekelték gregorián dallamokkal.

²⁰ Anna Hannsen Schuman-kódex ff. 245^v–247^r. — Érdekes módon az MMMAe kétféle tónusban és kétféle szövegváltozatban, két külön ünnepre közli az antifónát: nr. 1598 Katalin, Nr. 3179 Anna. (A Cantus adatbázisba ezek az esztergomi források nem kerültek be.)